

Kaj ljudje na naši zemlji jedó.

(Spisal Janko Pajk.)

Glavni živež, od katerega človeški rod na zemlji živi, obstoji iz mesa, mozga, krvi, mleka, rastlin in rudnin.

Navadni meseni živež dobivamo od živali, a najboljši od štirinogatih živali. Govorimo najprej o živalskeji hrani!

I.

K tem štirinožnikom spadajo v prvi vrsti goveda. Od nekdanjega govejega mesa, to je volovskega, kravjega in telečjega, eden najboljših in najtečnejših živežev bilo. K govedom pripadajo bik, vol, krava, bivol, tur, bizon, jak.

To je največja, najmočnejša in najkoristnejša domača živina človeškega rodu. Bodisi v Evropi pri nas, bodisi v Ameriki, v Aziji ali Afriki, povsod so te živali najbolj cenjene izmed vseh. Sredi Afrike, pri divjih Monbutih, govedo ravno takó velja za največje blago, kakor je nekdanj pri nas veljalo. . . Zato pri nekaterih Slovanih beseda „blago“ pomeni živino. Znano je, da so stari Egipčani, pri katerih se je Mojzes narodil, ko so Židi tam v sužnosti živeli, svetega bika Apisa molili. Tudi krava je nekdanj pri najstarejših Grkih za sveto stvar veljala, kakor še danes pri nekaterih prebivalcih Indije. Tudi je iz svete zgodovine, katero v bibliji ali svetem pismu čitamo, znano, da so židi iz zlatá napravljeno tele molili. Zato je še dandanašnji več divjih ali vsaj poldivjih narodov, ki kravjega mesa ne jedó in kravjega mleka ne pijó, ker se jim najbrž presveto zdi, da bi ga oskrnili. Mogoče je seveda tudi, da kravjega mleka zato ne pijó, ker ga mladim govedom prepuščajo; kajti indijski narod Mirisi kravje mesó sicer jé, kravjega mleka pa ne uživa. Iz tega samega se že vidi, koliko važnosti dajejo razni narodi govejskeji živini. In ne brez vzroka; zakaj reči se sme po vsej pravici: karkoli ta živina na sebi nosi ali od sebe daje, vse človeku služi v korist: meso, koža, čreva, rogovi, dlaka, celo govno, katero služi za gnoj in tudi za kurjavo, da! pri nekaterih narodih, n. pr. pri Mongolih v Aziji, se goveje govno celo za čiščenje posóde rabi, kakor pri nas cunja ali goba za brisanje. Pri nekaterih indijskih narodih se kravje govno rabi tudi za pobarvanje klopi in lesenih posód. Ni torej čudo, ako so nekateri narodi, katerim govedo tudi za vožnjo, nošnjo in celo ježnjo služi, to žival za posebni dar božji ali celo za božjo stvar spoštovali! —

Bivol je večji od našega vola in tudi bolj divji, vendar pa služi tudi kot domača žival z vsemi onimi hasni, ktere nam daje

naše udomačeno govedo. Bivol ukrotjen služi v Indiji, kjer je najbrž prva njegova domovina, za domačo žival, v Afriki pa se tudi divji nahaja, kakor tudi še v nekterih drugih krajih zemlje. Monbuttuji, poldivji narod Afrike, ga lovijo kakor mi jelene ali druge velike zverine, ter njegovo meso najvišje cenijo.

Jako važen je ameriški bivol ali bizon, ki daje prebivalcem Amerike in tudi Evrope svoje okusno meso in meseni sok. Tam se v nižinah in planjavah pasejo neštevilne trume in črede teh živali, na pol divje. Vsi mesnati deli te živali se na drobno razsečejo, zakuhajo in v majhnih zadelanih lončkih po širokem svetu po cele ladje razpošiljajo. Pol kavine žličice tega soka daje najokusnejšo juho. Treba je samo nekaj kropa vzeti in sok primešati. Tudi v polivko, sočivje, na pečenko se daje ta sok, skoz kterega te jedi več okusa in tečnosti pridobijo. Slabotni ljudje, tudi bolniki, si takega soka namažejo na kruh in dobijo skoz to tečen živež, ki ga lahko prebavijo. Najmanjši lonček, pod imenom „Liebigov ekstrakt“, stoji po 90 kr.

Izvrstna žival je jak (yak), ktera se nahaja v Aziji, in to v Tibetu, Ostindiji in srednje-azijskih gorah in planjavah. Zato ga tudi tibetanski bivol imenujejo. Jak je našemu govedu popodoben, tudi enake velikosti ž njim, vendar pa ima neke posebnosti na sebi, po kterih se od našega goveda razlikuje. Dlako nosi dolgo kakor kozel; zato ga tudi „kozla-vola“ imenujejo. Rep nosi dolg, kakor konj, in bel. Ti repi se v azijskih deželah drago plačujejo, ker jih nosijo za kinč. Barve so jako različne; navadno so črni, tudi črno-beli z belimi pegami. Čisto beli so jako redki. Jak je izvrstna žival in presega veljavo našega goveda. On daje volno; jakova krava izvrstno mleko in dobro meso. On tudi služi za nošenje tovorov, ter zna črez vodo s tovorom na hrbtu plavati, in tudi po najbolj strmih gorah plezati. Surovo maslo jakovo je boljše od kravjega. Jaka tudi jašejo in on hodi mnogo brže od našega vola. Mongolci in Tanguti cenijo svoje premoženje po številu jakov.

Razen goveda je menda ena najkoristnejših živali človeku severni jelen. Ta živi v polarnih krajih naše zemlje, ker ljubi hladni zrak, in nadomestuje tamošnjim prebivalcem našo domačo živino: ovco, govedo in konja. V Kamčatki in v Laponiji je severni jelen jedino premoženje ljudi; če vsaj en par jelenov nimajo, smejo se za najrevnejše imenovati in morajo od ribstva živeti. Če kdo svoje jelene zgubi, postane najnesrečnejši človek. Ta žival daje človeku redilno mleko, dobro meso, kožo za obleko in šotore, rogovino, iz ktere si delajo orodje, in tudi koristne kosti, iz kterih mozeg popijejo, in ktere se dajo za razne izdelke porabiti, n. pr. za igle, v ktere živčna vlakenca kot niti devajo. Jelene še vrhu tega imajo za vprego in vlak saní, s kterimi brzo kot vihar drčijo črez ledene

ravnine. Pa ravno, ker je ta jelen tako hasnovita žival, ga ne koljejo brez sile, ampak se živijo rajši od mleka. Bogatim ljudem se torej število teh jelenov, ki so precej krotki, tako množi, da jih včasih eden sam človek deset tisoč ima. Za zimsko krmo jim ni treba skrbeti, ker si jo ti jeleni sami tudi izpod snega poiščejo in izkopljejo.

V Ameriki je neka žival udomačena, ki daje človeku skoro enako korist, kakor nam govedo. To je lama, ki je nekoliko večja od naše srne, pa brez rogov, z dolgo dlako kakor koza. To žival rabijo Indijani v hribih za tovarno živinče. Ravno v tistih krajih pa, samo da v najviših gorah, živi lami sorodna žival ali prav za prav istega plemena, ki jo guanako ali divjo lamo imenujejo. Dá se tudi udomačiti in postane tako koristna kot govedo. Mleko in meso teh dveh živali Indijani visoko cenijo.

K najkoristnejšim domačim živalim štirinožnim moramo ovce prištevati. V Kamčatki se ovca še divja nahaja in je tam visoko cenjena. Ovčje mleko rabi pri nekterih narodih za navadni živež, okisano pa tudi za pijačo, kakor n. pr. Somâli-jem v Afriki. V nekterih krajih, posebno goratih, je ovčje meso glavni živež prebivalcev. Da je ovčja volna sploh koristna in od nekterih ovac visoko cenjena, je znano. V nekterih krajih vso za bel dobivajo iz tolstega repa ovnovega. Tako n. pr. pri Mongolcih. Oven daje nekterim narodom najbolj cenjeno meso, kuhano kakor pečeno. Mongolci najraje povživajo ovnovino, kosti pa pretolčejo in mozeg iz njih pijejo. Cele kosti zametavati zdi se jim velika potrata in pravi greh.

Koza in njej soplemene živali so zavoljo njih koristi in mesa visoko cenjene. Sem spadajo divja koza, divji kozel, gazela, srna, antilopa, na ktere zavoljo njih izvrstnega mesa pa tudi zavoljo kože pri nas kakor tudi v Afriki in Aziji pridno delajo lóve.

K velikim domačim živalim pripada velblod ali kamela, od ktere človek nima samo to korist, da nosi velike tovore, ampak od nje tudi dobiva mleko in meso za živež. Vendar pa ne uživajo povsod velblodovega mesa; veči del porabijo samo mleko. Abisinci v Afriki redno uživajo velblodsko mleko, pa le malo-kedaj, menda v sili, velblodsko meso; Somâli pa, iztočni sosedje Abisincev, to meso ravno tako povživajo kot goveje. Kirgizi tudi velblôda zakoljejo, pa samo, kedar je hišo velika nesreča zadela, da jo s to žrtvo odvrnejo, ker jim velblod velja za sveto žival. Bogatini pri Kirgizih za praznik velbloda zakoljejo, pa sami njegovega mesa ne jedo, ampak ga razdelé med uboge. Mleko velblodsko pa prilijejo konjskemu in iz njega delajo okisano pijačo, tako zvani kúmis, ki človeka opijani.

K takim domačim štirinožnikom, ki navadno in povsod na zemlji služijo za živež, spada domači prešič ali svinja. Gotovo je meso te živali eno najokusnejših in najizdatnejših. Da bi ono bilo bolj nezdravo od drugega drugega, nikakor ni dokazano, in če se kateri narod najde, ki tega mesa ne jé — takih narodov pa je poleg židov silno malo — dela to, ne ker bi meso nezdravo bilo, ampak iz kakih si bodi verskih vzrokov ali predsodkov. Proti ne katerim jedém imajo nekteri narodi predsodke; tako n. pr. Mongolcem slabo postaja, če vidijo Evropejca kuretino jesti! Da svinjsko meso ni menda kaka jed, ki bi samo za mrzle kraje vstvarjena bila, vidi se že iz tega, ker svinjino sredi gorkih dežel Afrike in Azije ravno tako uživajo kakor pri nas. Ravno tako je tudi meriščevo meso po vseh krajih zemlje enako priljubljeno kakor pri nas. Se ve da če kdo preveč tega mesa pojé ali pa če je to meso od bolne živine, potem ono nič bolj ne škodi kakor drugih bolnih živali mesó. Takrat pa ni meso samo na sebi nezdravja krivo, ampak bolezen živali.

K onim domačim živalim, ktere človeku služijo v živež, pripada tudi konj in konju sorodna plemena. Od konjskega plemena dobiva človek mleko in meso. Nekterim narodom konj služi ravno v to, kar smo o jaku zgoraj povedali. Kirgizi molzejo kobilu po 6- do 7krat na dan in to skozi 4 mesce leta. K temu je treba dveh možkih, ker je to delo jako težavno. Najpred se kobili sprednje noge spnete; potem eden drži kobilu za uzdo ves čas molzenja, drugi pa jo molze. Mleko se sceja v usnjato posodo, ker bi lončeno nemirna žival brž razbila. Mleko se od celega leta vkup v veliko posodo zliiva. To mleko pa pred v mehkih pretepavajo in ga pustijo skisati. Skisano daje pijačo, ki se kumis imenuje. Ta kumis je na pol pijača, na pol jed. Kolikor več kdo kumisa pri- dela, za toliko bogatejšega velja. — Konjsko meso pa je Kirgizom najljubše in najbolj cenjeno. Ubožnejši Kirgizi kupujejo spomladi ali po leti stare konje in jih celo poletje pasejo, jeseni pa, kedar prvi sneg zapade, te konje zakoljejo in „furež“ napravijo. Bogatini pa mlade kobile koljejo, take, ki še niso kobile, in tudi žrebeta. Mlade tolste kobile veljajo za najokusnejšo jed. Predno jih pa zakoljejo, jahajo jih do dobrega, dokler se močno vpotijo, potem pa, ko so vse onemogle, jih z močjo prevrnejo in zakoljejo. Pravijo, da táko razvnetje dela meso okusneje. Tudi klobase delajo iz tega mesa, posebno iz trebušne maščobe. Konjska čreva tudi jedó, pluč pa ne, ampak jih psom vržejo. Temu se ni čuditi; saj po naših večih mestih tudi konje koljejo in klobase iz konjskega mesa delajo, in marsikteri tako klobaso pojé, za „Wiener Würstl“, ali za „frankfurtarico“. — Kakor konja ali kobilu, tako nekteri narodi tudi sorodna njegova brata jedó: cebro in kvago, belo-pasnatorizaste konje. Somáli v Afriki tudi divjega osla jedó.

K udomačenim živalim, ki človeku služijo v živež, pripadata tudi slon in žirafa. Magci v Indiji in Monbuttu-jei v Afriki in gotovo še kateri drugi narodi jedó slonovo meso. Zamorci Sotho tudi žirafa jedó. Tudi pes in mačka sta divjim narodom prav priljubljena jed. Indijanci v Panami pitajo pse in mačke, kakor mi svinje, in jih potem pokoljejo in pojedó. Tudi afrikanski narod Monbuttu pita pse in pasje meso cenijo nad marsiktero drugo. Tudi pri Camerungih, afriškem narodu, so psi, posebno pitani, jako priljubljena jed. Čisto divji narodi Afrike in Azije se ve da pse in mačke ravno tako radi jedó kakor mi goveje ali kurje meso. Tudi Indijci, kateri so na pol divji, pse in mačke jedó ne menda skrivši, ampak ravno o praznikih ali velikih svečanostih. Uživanje pasjega mesa je znamenje največje divjosti človeške; zakaj, opazilo se je, da tisti narodi, ki pasje meso jedó, tudi radi po človeškem sežejo, če le morejo. Mačke, kakor sem večkrat že slišal od zanesljivih ljudi, včasih celo naši ljudje po vaseh jedó. Avstralci divje pse lovijo in jedó kakor mi zajce.

Toliko o udomačenih živalih, o katerih se sme sploh trditi, da človeku vsaka izmed njih rabi za živež. Razliko dela samo izobrazenost človeštva; čem bolj se človek izobražuje, več razločka dela med mesenimi jedmi.

Kar pa divje štirinožne živali, ktere zveri imenujemo, zadeva, ni menda nobene, ktera ne bi človeku služila v živež. Ena najdivjejših zverin je tiger, ali njeno meso tudi uživajo Indijci. Pri Mirisih, narodu bengalskem, možki jako hvalijo tigersko meso, da daje moč in pogumnost; zato ga ne privoščijo ženskam, da ne bi one preveč srčne in samostojne postale in možem se potem spuntale. Medvedje meso je več narodom priljubljeno. O volčjem in levovem nisem nič izvedel, ali se povživa. Ako je res, volkulja rada človeške otroke z mlekom dojí. V Indiji so pred desetimi leti dva fanta pri volkovih našli, ki sta se med nje zašla. Oba sta volkulje zizala in divja postala. Ko so ju ulovili, je eden črez nekaj mescev umrl, drugi pa je še nekaj let živel — bila sta vsaki okoli 12 let stara, ko so ju ulovili —, ali ni hotel krotek postati in se je človeške družbe izogibal. Volčje mleko je oba izpridilo in divja napravilo. Rimsko mesto — tako stara pravljica pripoveduje — sta postavila dva mladenča, ktera je kot deteti volkulja pri svojem mleku redila, pa ne dolgo časa, ker so ju pastirji kmalu našli in k sebi vzeli. Zato sta tudi oba pozneje pol divja bila, in eden je drugega ubil, ker nista hotela vkupej kraljevati.

Kenguruj v Avstraliji daje jako okusno meso. V Indiji se ženin svojej nevesti najbolj zveverico prikupi. Sotho-zamorci jedó ježe, ježevce, luskavce in mravljinčarje. Avstralci tudi jazbece jedó. Miši in podgane so nekterim divjim narodom jako priljubljena jed, posebno indijskim in avstralskim na-

rodom. Pri nekterih narodih v Bengaliji tisti dobi nevesto, ki jej največ miši v jed podari. Pri Urancih n. pr. se najraje jedó poljske miši, posebno mlade. Pečena miš je darilo, katero prinese ženin nevesti. Ako jo ona vzame, pomenja to, da hoče njegova žena postati. Avstralci poprek jedó žabe, krastače (krote), kuščarje in kače. Sploh rekoč: divji narodi ne poznajo nobenega razločka pri živalih gledé okusa in živeža. Vse, kar „leze in grede“, pojedajo, in so v tem zverém podobni, menda še hujši od zverin. Vendar pa so navade pri divjakih jako različne in čudovite: nekteri narodi meso ljubijo črez vse, drugi se ga ne dotaknejo! Najbolj divji na meso in žretje so gotovo Avstralci, za njimi pridejo prebivalci oceanski in indijski. Avstralci si založaj mesa privežejo na trak in ga po dvanajstkrat požirajo v želodec in zopet nazaj potezajo, da bi užitek dalj časa imeli. Tako pripovedujejo misijonarji. Indijci v Bengaliji z imenom Nagas po sporočilih misijonarjev vse jedó kar je jedljivega, tudi živalsko mrhovino. Tako delajo tudi Mongolci, ki se kuretine in živalskih mladičev ne dotaknejo, crkнено mrhovino pa slastno pojedó! Nekteri Laponci jako željno jedó frišno ovčje meso, tudi surovo kitovo! Zopet drugi narodi nobenega mesa ne jedó n. pr. Raipar Bhuias v Indiji, ki se živé samo od korenin, trav, sočivja in nekega boba. Nekteri narodi Indije, Tirkisi, nekterih živali ne jedó, namreč tistih ne, od kterih imajo ime („Tirkis“ pomeni „mlada miš“). Tako tudi nekteri Afrikanci delajo, da živali svojega narodnega imena ne jedó, da se ne bi reklo, da se sami jedó.

Ptičje meso je človeku jako priljubljeno; izjem je malo, da ne bi kateri narod takega mesa jedel. Mongolci n. pr. rac in gosek ne jedó. Sicer pa vsakoršne ptice lové in jedó, posebno radi noje (štrause), kterim vrv z vozlom mečejo črez vrat, in emúje, ki so štrausom podobni. Štrucova jajca so znana in tečna jed; luščina služi za posodo, perje za kinč. Ptičja jajca Avstralci s slastjo izpivajo. Tudi srake, kanjuhe in sokole Avstraleci, pa menda tudi drugi narodi, jedó. Divja kuretina je v severnih ledenih krajih navadna jed; tudi pri azijskih in ameriškanskih in avstralskih narodih. V Italiji in Afriki vsakovrstne ptice brez razločka lové in jedó; pri nas so, kakor je znano, postavni razločki med temi, ki se smejo in ne smejo loviti in klati.

Ravno tako je ribje meso eden poglavitnih živežev človeštva. Ribe dajejo človeku jako tečen živež, ki je samo za 4 do 5 percentov menj izdaten kakor goveje meso, pa za 3 do 4 percente tečnejše od pšeničnega živeža. Primorski in otoški narodi se največ od ribstva živé. Morski psi, morski levi in mroži, ki v morji iščejo svoj živež in ribijo, so človeku priljubljen živež, posebno zavoljo masti. Ribji loj Laponcem služi v živež. O kitovem mesu je že bil govor. Ribje ikre so priljubljena jed.

Želve in školjke so važen živež človeštvu. Na nekterih otokih v Aziji in ob bregovih Amerike se najdejo dandanes celi holmoi školjk in luščin, znamenje, da so prebivalci tistih krajev od školjk živeli.

Tudi najdrobnejših živalic, žužkov, človek ne štedi. Abisinci jedó oprazene kobilice, tako tudi Sotho-zamorci. To so one velike kobilice, katerim pravijo popotne kobilice ali kobilice selice. Sotho-zamorci jedó termite, debelim mravljam podobne živali. Iz teh tolstih živali Afrikanci izcejajo tolščobo, katero rabijo za zabel. Tako delajo Monbuttujci, in imenitni potovalec Schweinfurth pravi, da mu je dobro dišala jed z njo zabeljena. Avstralci žvečejo mravljince, jedó gosence in iz zmečkanih metuljev delajo pogače, ktere pojedó. Tudi klošče jedó. Nekteri divjaški narodi sploh vsakoršne živali jedó od miši in mrčesa gor do slona; tako delajo Magei v Indiji in pa Avstralci. Ako se to komu po pravici ostudno zdi, naj pomisli, kako neusmiljen je glad, ki človeka tudi k najostudnejšemu živežu goni. V srednjem veku so ljudje v obsedenih gradovih in trdnjavah v sili jedli, kar je bilo jedljivega: miši, podgane in celo podplate. Naj se ne pozabi, koliko še bolj škodljivih reči se v velikih mestih nevedoma pojé! Na Dunaji n. pr. je skoro vsak človeški živež primešan in spačen, kar potem v časopise pride, kedar komisija kaj takega zasači. Ravno letos se je čitalo, da sálu primešajo prodajalci loj, siru krompirjev skrob ali šterko, cukrovinam anilin (strup), soli amonjak, salpeter in kufer, osetu žveplo in chloride, v nekej klobasi pa so našli igljate kristale iz strychnina, tedaj hudi strup! Seveda se taki sleparji hudo kaznujejo, pa vselej jih ne zasačijo.

Po vsem tem se ne bomo čudili, ako zvemo, da človek tudi opice, ki so človeku tako zeló podobne, já, da! celo človeško meso. Ali je res, bode marsikteri vprašal, da so kje na zemlji človekožrci? — Da! prijatelj, žalibog, da je tako; še dandanes se najdejo take človeške pošasti, ki se človeka lotijo in ga pojedó. Hvala Bogu, da se to godi samo pri malo narodih!

Samo od človeškega mesa menda nobeden narod več ne živi. Za gotovo se pa tudi to ne dá trditi, ker še niso vsi kraji naše zemlje na tanko preiskani. Največi človekožrci živé menda v Oceaniji in Avstraliji. V novej Kaledoniji se sosedni narodi samo za tega delj med seboj bojujejo, da si od človeškega mesa živež pridobijo, a brž ko po dva ali po trije ljudje padejo, boj preneha. Bojevniki gredó potem domu, razdelé glavne dele ubitih in ulovljenih ljudi med svoje načelnike in poglavarje, kateri so s svojimi rodbinami za nekaj dni z živežem preskrbljeni, ali brž ko jim tega živeža zmanjka, začne se znovič boj in gre tako naprej. Battajci, narod na otoku Sumatra, vjete sovražnike snedó. Tudi svoje raz-

bojniko in hudodelnike ubijajo in snedó. Tako delajo tudi z ženami, ktere svoje može umoré. Včasih tudi žive pojedó, posebno jetnike. Takega jetnika privežejo h kolu in vsak si odreže iz njega svoj kos. Njih sodbe obstojé v tem, da hudodelce k snedenju obsodé. Isti Battajci človeške kostenjake shranjujejo in jih za denar rabijo, in ta velja za najpremožnejšega, ki ima največ takih kostenjakov. A vendar so Battajci toliko izobraženi, da imajo svoj knjige in da večina ljudstva pri njih čitati in pisati zna. Pri vsem tem pa so vendar tako divji in neizobraženi! Vidi se, da prava omika vendar-le obstoji v pravem človeškem čutu milosrčnosti, ktere nobena vera bolje ne uči kakor krščanska. Zato povsod, kamor krščanstvo pride in se ukorenini, divjost in človekožrstvo popolnoma poneha. Že zdaj se ono v Aziji širi in se bode sčasoma še vedno bolj širilo, kadar bodo misijoni izdatneje podpirani. Kako vzvišen je tedaj poklic misijonarjev, vidi se že iz tega samega, da oni človekožrstvo, ta najgrji madež človeški, izpodruvajo in preganjajo!

Najhujši človekožrci so po mnenji nekega popotnika, namreč Schweinfurtha, Monbuttujci v Afriki, med kterimi je ta imenitni mož šest tednov živel. Monbuttujci jetnike, ktere v vojski ulové, kot čredo pred seboj ženejo, potem jih pokoljejo in pojedó, ali pečene ali skuhane ali pa tudi nad ognjem posušene. Ako je malo jetnikov, jih brž pokoljejo, kose med seboj razdelé in brž nad ognjem posušé, da potem suho meso ložej domu zanesejo. Posebno jim diši otročje meso pečeno. Tako meso, pravijo, jé njih kralj za navadno pečenko. Schweinfurth pravi, ko je s kraljem pri mizi sedel, je eden kraljevih sorodnikov sprožil misel o človeškem mesu, da že dolgo niso nobenega tujca povžili. Kralj mu je prepovedal daljnje govorjenje o tem. Da je pa še pri več narodih Afrike tako kakor pri Monbuttujcih, to je gotovo. Najbrž je v sivej preteklosti človeškega rodú človekožrstvo občno bilo, kar se je v pravljičah in pripovedkah raznih narodov ohranilo. Toda dovolj o tem žalostnem predmetu! Hvalimo Boga, da so ti časi minuli in da je človek k spoznanju prišel, da največi prijatelj človeka na zemlji je človek sam, da svojega bližnjega ljubiti in mu pomagati je prva zapoved božja in človeška!

II.

Več živeža pa, kakor živalstvo, daje človeku rastlinstvo. Zato je človek tudi največ od sadja in ploda zemskega odvisen.

K najbolj razširjenim živežem rastlinskim, ktere tako rekoč zemlja sama človeku v hrano rodi, pripadajo sadovi drevesni, kterih natura v južnih krajih črez vso mero človeku v naročje trosi. Treba mu jih je samo nabirati, ker same od sebe brez vsega člo-

veškega dela rastejo. Eden najglavnejših teh sadov je b a n a n a, ktera v gorkih pasovih zemlje daje človeku m o k o in k r u h, v podobi zelenega in zrelega sadú. Bananin sad — drevo banana je eno največjih in najplodnejših na zemlji — se še zelen zmelje v moko in služi za močnik; kedar pa dozori, je eden najokusnejših drevesnih sadov. Brez vsega dvoma je banana eden najimenitnejših živežev in sploh rastlina najvažnejša gorkih dežel, afriških in azijskih in tudi ameriksanskih.

Jako imenitna za živež človeški je k o k o s o v a p a l m a. Ta rastlina je na vse strani koristna. Voda kokosovega oreha služi za hladilno pijačo v krajih, kjer nobenih studencev ni. Z mozgom osušene in razbite orešine pitajo prešiče in iz njih tudi olje delajo. Iz lupin delajo si posodo, liče daje vrvi, sok nerazevelega sadú pa opijanljivo pijačo, veja služi za bakljo, listje za pokrivanje streh in šibje za pletenje jerbasov. Mlada kokosova sadika in rastlika služi za dobrodišeče sočivje in se použiva kot pri nas salata. Iz cvetne popike se pripravlja sladkor, vino, žganjica in ocet, mladi sad pa daje prijetno pijačo. Jedree, ki je mandeljčnemu podobno, služi za jako važen živež ter se v kuhinji na mnoge načine pripravlja in rabi, ker daje mleko in olje. Vrh tega se iz debla izdeluje kolje, žleb in korito, iz vlaken razno orodje, namreč tudi vrvi za ladije. In ta imenitna rastlina brez vse goje in brez vsega človeškega dela rodi neizmerno mnogo sadja. Sad, ki nosi debelo kožo, lahko dolgo časa plava v grenkejši morski vode in se nikakor ne skvari. Klije v zemlji in nad zemljo v prostem zraku. Zato se tudi tako lahko po ugodnih mu zemljiščih in krajinah v goščavah plodi.

Poleg kokosove palme so še druge palme za človeški živež imenitne: S a g o - palma, N i p o - palma, O l j n a - palma in P a n d a n u s, ktere v gorkih deželah človeka redé. S a g o - palma človeku pri majhnem trudu toliko živeža daje, da si ga človek v desetih dneh lahko za celo leto priskrbi! Ni torej čudo, ako so prebivalci onih krajev, kjer „sago“ raste, tako leni, da skoro ničesar drugrega ne jedó, kot ta živež. Žene morajo take može siloma od hiš gnati, da gredo rib lovit, ki so za spremembo pri jedi. Iz pandanusa delajo tudi kruh. Ravno tako tudi iz sadú k r u š n e g a d r e v e s a. Ta sad zelen zasečejo, ga v listje zavijejo, in ali opečejo samo, ali pa med razbeljenimi kameni scela spečejo v pečnicah. Tega sadú raste na izobilje v srednji Aziji. Ananas, oranže in mango so v nekterih deželah Indije navadni živež. V Afriki nekteri narodi jedó g u m i in luščine drevesa b o g o v e a (akacije). V nekterih krajih Azije si narodi radi kuhajo čaj, pa ne samo iz rastline čajevca, ampak tudi iz nekih drugih rastlin. Tako n. pr. Tunguti svoj čaj kuhajo iz neke čebuljaste rastline in mu sir in surovo maslo z raznimi rastlinami

primešajo. Somáli v Afriki ne pijó, ampak jedó kavo z butrom. Kavin bob z lupinami vred ali brez lupin se opeče, potem v surovem maslu opože in za zajtrk pojé. Šladkorjeva (cukrova) rastlina v gorkih deželah spada k poglavitnim živežem. Več sladkorja se nikjer ne povžije kakor v centralnej ali srednjej Ameriki. Narod Nagas v Indiji tabakov sok iz pip nabira in — prav po ciganski — izpiva, dostikrat vodi primešan.

K najimenitnejšim poljskim pridelkom raznih narodov pripadajo: rajž, koruza, pšenica, durra, prosó in krompir, poleg ječmena in rži. Razen tega je v južnih deželah imeniten jamsov koren. Rajž je v vseh deželah tropičnih, kjer solnce včasih svoje žarke navpik k zemlji pošilja, eden najimenitnejših živežev. Seveda mu je treba ali rib ali sira ali drugih zabelij in prikuh primešati, da se lože povživa. Iz rajža se dela močno žganje. Rajžu najbliže prihaja koruza, iz ktere delajo ne sami Vlahi, ampak tudi drugi narodi n. pr. Arabci polento, Slovenci pa „žganike“ in „pogače“ in kruh. V srednjej Ameriki spada koruza k poglavitnim živežem. Iz koruze kuha se prijeten čaj in žganjica. V Afriki koruzo pečejo in pražijo ravno tako kakor je gore o kavi bilo povedano, da jo s surovim maslom povživajo. Pšenico ne zámeljejo samo kakor pri nas, ampak jo tudi v celem zrnji povživajo; najpred jo opečejo, potem pa z moko in vodo primešajo. Tudi polento iz pšenične moke delajo. Pri Arabcih delajo polento najbolj iz moke „durra“, nekega sirka. Med tečne in močno razširjene živeže šteje se tudi prosó, ki raste po vseh delih naše zemlje, v Aziji, Afriki, Evropi in Ameriki. Krompir, ktereга so Evropejci iz Amerike dobili, širi se zdaj tudi že po Afriki. Zasadili so ga tija misijonarji in konzuli raznih narodov. Da je on eden jako važnih živežev, je dovolj znano. Imenitna je rž, pa bolj še ječmen, ki poleg moke tudi pijačo daje. Šadež velike imenitnosti za gorke dežele je jams ali jamsov koren. Prideluje se v obeh Indijah, v azijatskeji in amerikskeji; divji tudi v Avstraliji raste. Ta sad se je pečen in kuhan, kakor naš krompir. Tudi se skrobova moka ali šterka iz njega dela, in tudi kruh. Zelišče te rastline se kakor pri nas salata povživa. Razen sočivja ljudje tudi korenine, glibanje in trave jedó, posebno v sili, ktera divjaška ljudstva pogostoma pritiska.

Nekteri narodi Avstralije in Amerike jedó brstje dreves in grmov kakor pri nas živina!

To je rastlinski živež človeški. Ali človek sega še dalje po njega: v prst in zemljo. Nekteri Avstralci jedó neko prst, ktereji primešajo korenine. Tudi v Kamčatki jedó ljudje neko glino, ktero „tekočo glino“ imenujejo. In tudi v Ameriki so ljudstva, ki prst jedó.

III.

Zgorej smo popisali in povedali nekaj imenitnih žival in rastlin, od katerih ljudje živé. Vseh popisovati in naštevati ni bil naš namen. Naj še zdaj h koncu nekoliko besed o načinu, kako se tu pa tam jedi pripravljajo, in o vpljivu povem, ki ga ima živež na človeka.

Glavni razloček med živalijo in človekom je med drugimi tudi ta, da si človek svoje jedi navadno pripravlja: solí, kuha, peče, melje, drobí itd., česar živali ne delajo. Neki potovalec pravi: Popolnoma krivo bi bilo mnenje, da tako imenovani divjaški narodi svojih jedil ne bi znali na umetni način pripravljati. Ne samo, da rastlinske jedi, kakor mi, drobé, oni jih tudi dobro zabeljujejo naj več z oljem, tudi poprajo ter jim dišav pridevajo in polivkami ali zôsi polivajo. Tako delajo prvotni narodi sredi Afrike kakor tudi v najviših severnih pokrajinah zemlje. Pripravljanje jedi s pomočjo gorkote in ognja je glavni razloček človeka od živali. V srednji Ameriki povživajo čudovito mnogo španskega popra in česnja, posebno pa mikspickelna, ki se tam v vsakej bajti dobiva.

Vpljiv, ki ga ima živež na človeški život, je jako velik. Slabi živež dela gube v lici in rast človeške lubanje zavira, tudi vsa rast telesa in cele postave pri gladovanji ali slabej hrani zaostaja. Zato so n. pr. Bušmani v Afriki in Laponci v Evropi tako v rasti zaostali. Tudi na dobro življenje ima živež vpljiva. Dobra hrana dela človeka dolgoživečega, slaba pa slabotnega in kratkoživega. Zato pri divjakih, če ti lakoto trpé ali slabo hrano uživajo, ljudje tako kratko časa živé, da je 60. leto starosti tam skoro nezaslišano. Pri dobri hrani nekteri divjaki čez 100 let živé. Izobražen, redovito živeči človek poprek najvišjo starost dosega. Dokazano je, da tudi barva lica pri boljši ali slabši hrani razna postaja. Nekteri narodi, ki so črnikave ali bronaste lične barve, vsled boljšega živeža svitlejšo in belejšo barvo dobivajo. Skušnja to uči gledé na indijski narod Uraucev in omenjene Bušmane. Že čez kakih šest tednov ti ljudje pri naši evropski hrani svojo barvo v svitlejšo spremenijo. Neki Anglež, ki o tej spremembi govori, opazuje, da tudi Evropejci pri slabiji hrani postajajo v lici temnejši, celo črnikavi, pri boljši hrani pa svitlejši. Tega nas vsakdanja skušnja uči; marsikteri človek od slabosti, omedlevici, gladú želodčine bolezni ali rumen ali bled ali črnikav postaja. Še o mnogih zadevah človeškega živeža bi se dalo na obširno govoriti, toda za takrat bodi dovolj!